

OSMANLI - TÜRK TARİH YAZIMINDAKİ TEMEL EĞİLİMLER VE ELEŞTİRİLER ÇERÇEVESİNDE BÜROKRASIYE YAKLAŞIM BİÇİMLERİ

İlkay Yılmaz*

Özet

Bu çalışmada Osmanlı-Türk tarih yazımındaki temel eğilimlerden hareket edilerek; Türkiye tarihinde bürokrasinin biricikliği ve güçlülüğü söylemine yönelik bir literatür taraması yapılacaktır. Söz konusu literatür taraması güçlü devlet geleneği ve devletin bir hegemonya zemini olduğu tezlerinden hareketle bu iki temel yaklaşım ekseninde biçimlenecektir. Bu çerçevede Türkiye’de idare-siyaset ilişkisinin Türk Siyasal Hayatı içinde yorumlanışına ve analizi biçimine dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Türk Tarih Yazımı, Bürokrasi, Merkez/Çevre Analizi, Devlet, Hegemonya

Abstract

MANNERS OF APPROACHES TO BUREAUCRACY WITHIN THE FRAMEWORK OF BASIC TRENDS AND CRITIQUES IN THE OTTOMAN-TURKISH HISTORIOGRAPHY

This study tries to summerize the literature of the uniqueness and strength of the Otoman-Turkish State dicourse by analyzing the historiographical tendencies. The literature review is formed by two assertions; the strong state traditon and state as the ground of the hegemony. In this frame the interpratations and analysis of the relation between administration and politics in Turkish political life will be signalized.

Key Words: Ottoman – Turkish Historiography, Bureaucracy, Center/Periphery Analysis, State, Hegemony

* Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Giriş

Bu çalışmada, idare tarihi incelemelerinde hakim olan Osmanlı-Türk yazımındaki başlıca iki temel yaklaşımın kendi iç çelişkileri ve tartışma odakları ekseninde kısa bir döküm yapılmaya çalışılacaktır. Sorun odaklarına dikkat çekmeye çalışan bu metin, mütevazı düşünsel girişim olarak sayılabilir.

Osmanlı-Türk yazımındaki başlıca iki temel yaklaşımdan biri, sivil toplumun yokluğuna ve bürokrasinin güçlü yapısına yaptığı vurgu ile ceberrut devlet ya da güçlü devlet geleneği yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın yarattığı söylem, hem devlete eleştirel yaklaşanlar da hem de devleti yüceltenlerde görülmektedir. ATÜT tartışmaları, modernleşmeci okulun analizleri gibi Osmanlı-Türk tarih yazımına yön vermiş tartışmalar ve akımlarda yadsınamaz bir belirleyiciliğe sahip bu yaklaşım, kendi içinde bir takım engeller barındırmaktadır. İkinci yaklaşım, sınıf eksenli incelemelerde devletin uzlaşmacı rolüne vurgu yapan ve bir hegemonya inşa sürecini anlatan yaklaşımır. Bu yaklaşımın temel eleştirisi Osmanlı-Türk sosyal yapısı tarihsel süreç içinde sosyal sınıf temelli açıklamaları tümüyle ihmal eden; bunu da devlet sorunsalının Osmanlı-Türk devletinin tarihsel biricikliğine dayandıran bir teorik yeniden yapım içinden yazılmasıdır. Ancak bu yaklaşımın da sormadığı sorular açıklayamadığı noktalar vardır. Dönemlere ayırarak bu iki eksenı karşılaştırmaya çalışacağız.

1. Osmanlı Tarihine Yaklaşım Biçimleri

Klasik dönemdeki temel ayrışma noktasının tımar sistemi üzerine yapılmış tartışmalardan çıktığı tespiti yapılabilir. Tımar sisteminin klasik dönem Osmanlı iktidar kullanımını anlamak için temel belirleyen olduğu anlayışı çerçevesinde iki bakış açısı gözümüze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık metinleri ekseninde tımar sisteminin adalet ilkesinin temeli olduğu ve eşitlikçi, adil, durağan bir toplum yapısı ortaya çıkardığı görüşü ve buradan temel alan “güçlü merkez” tespitidir. İkincisi ise, tımar sistemini meşruiyet, adalet ekseninde biçimlenen bir hegemonya stratejisi içine yerleştiren görüştür.

İlk görüşe bakacak olursak, akademi içinde farklı dönemlerdeki farklı tartışmalarda hegemonik ağırlığını uzun bir süre sürdüren bu eğilimin temel tezi “Osmanlı-Türk deneyiminin kendine özgülüğü” nedeniyle, siyasal iktidarın kaynağını özsel olarak kendinde bulduğu”dur. Bu bakış açısı siyasal iktidarın, sınıflara ait ya da onlarla eklenilerek inşa edilebileceği olasılığını gözden kaçırmaktadır. Hatta tam tersine cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri Osmanlı tarihi, bu teze dayanarak tehdit tehlike algısı içinde defansif bir biçimde, çoğu kez milli varlığı koruma amacıyla, devlet merkezli bir bakış açısıyla yazılmıştır¹. Öyle ki kusursuz yönetim anlayışı, Osmanlı tarihçiliğindeki temel eksen haline gelmiş bir klasik çağ dönemselleştirmesi ile paradigmatik bir boyut kazanmıştır. Kusursuz yönetimin sonlanmasının nedeni olarak, dış etkiler ve gayrimüslimler gösterilirken; toprak rejiminin bozulması duraklama – gerileme dönemselleştirmeleri için temel referans noktası haline gelmiştir.

Kusursuz yönetimin kurulabilmesinin en önemli nedeni olarak toprak sisteminin feodal olmayışı gösterilmektedir. Öyle ki, Osmanlı toprak sistemi bu anlatıya göre toprakta devlet mülkiyeti, adalet ilkesine kusursuzca uyan bir yönetim ve korporatist toplum yapısı ile köylünün (serfin) ezilmesi ve sömürülmesi gibi unsurları içeren feodalizmden ayrılmaktadır. Tımar sistemi, Barkan’a göre, tımarlı sipahinin toprak mülkiyetine sahip olmamasını vurgularken, köylünün devlete vermekle yükümlü olduğu hak ve resimlerin mülkiyetine sahip olmamasını ancak bir maaş niteliğinde topladığı verginin bir kısmını alabilmesini sistemin temeli olarak tanımlanmaktadır². Dolayısıyla imparatorluk ekonomik fazlaya el koyma görevini yerine getiren askeri örgütlenme aracılığıyla ekonomiyi (üretimi) düzenlemektedir.

Tarih yazımı içindeki devletin adil oluşunu yücelten bu eğilim sol entelijansiya içinde ATÜT tartışmalarının egemen olduğu 1960ların sonu ve 70leri kapsayan dönemde de gözümüze çarpmaktadır.³ Marx’ın

¹ Bkz. Suavi Aydın, “Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı”, **Toplum ve Bilim**, sayı 91, 2001-2002.

² Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980.

³ Öncesinde Kemal Tahir, Hikmet Kıvılcımlı, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve İlhan Erdoğdu’u daha sonra Doğan Avcıoğlu’nu ayırmak gerekir.

doğu despotizmi kavramı çerçevesinde yürütülen bu tartışmalarda ATÜT'ün hakim olduğu sosyo-ekonomik yapılarda yeterli birikimin neden oluşmadığı ve dolayısıyla kapitalizme geçişin neden mümkün olmadığı soruları tarih yazımını belirleyen temel düğüm noktalarıdır⁴. Üretim ilişkilerine Barkan-İnalcık kaynaklarından bakarak elde edilen özel mülkiyetin yokluğu, üretime dayalı yeni politik ve ekonomik güçlerin çıkmasının imkânsızlığı sonucuna çıkmaktadır⁵. Bu görüşe göre devlet, mülkiyet ilişkilerinden dolayı yani devleti temsil eden zümrelerin toprak rantından yararlanmaları ölçüsünde bir sınıf niteliği kazanır. Devleti temsil eden zümreler; saray (sultan), ulema ve askerdir. Saray dışındakiler ancak has ya da zeamet gibi dirlik gelirlerine sahip oldukları sürece toprak rantına ortak olurlar. Sipahi, devlete karşı görevli bulunduğu ve bu nedenle toprak, kişiliği üzerindeki bir hakka dayanmadığından devletin memuru statüsündedir⁶. Bu nedenlerden dolayı, Osmanlı iktisadi sistemine klasik feodalite damgasını vurmamak hatadır⁷. Devletin toprak mülkiyeti ise devletin yaptığı kamu hizmetleri ile meşru bir zemine oturtulur⁸, Divitiçioğlu'nun daire-i adalet ile açıklamaya çalıştığı yapı, durağan bir toplum yapısıdır. "Devlet aygıtının bürokrasi örgütlenmesi ile toplumda var olan düzenin etkinliğini sağlayabilmesi" görüşüne paralel olarak siyasal hayatta yatay ilişkilerin asla gelişmemesi ve bu bağlamda yatay güç ilişkilerinin kurulamaması; neticede de ara mekanizmalardan ve hatta sivil toplumdan yoksun bir siyasal toplumsal hayat tablosu çıkarır⁹.

ATÜT tartışmaları, Toplum ve Bilim Dergisinde Çağlar Keyder ve Huricihan İnan'ın daha sonra yine Huricihan İnan ve Suavi Aydın'ın eleştirel makaleleri ekseninde bakıldığında tarih dışı ve şarkiyatçı olarak değerlendirilir. Bu eleştirilere göre, yukarıdaki tablo Marx'ın

⁴ Bkz. İdris Küçükömer, "Asyagil Üretim biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum", **Toplum ve Bilim**, sayı 2, 1977.

⁵ Bkz. Sencer Divitiçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981.

⁶ **A.e.**, s. 70-80.

⁷ **A.e.**, s. 90.

⁸ **A.e.**, s. 94.

⁹ Küçükömer, **a.g.e.**, s. 23-30. Ayrıca sınıf tartışmaları için bkz. Sina Akşin, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, sayı 2, 1977. Özellikle 19. yüzyıl üzerine bkz. Taner Timur, **Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

“doğu despotizmi” ya da Weber’in “patrimonyal devlet” kavramları ile kavramsallaştırıldıklarında, oryantalist bir söylemin egemen olduğu bir tarih anlatısı ortaya çıkmaktadır. Tarih batı karşısında, batıda olup da Osmanlı’da olmayanlar bir takım eksiklikler ya da acizlikler olarak yükselir¹⁰. Böylelikle Osmanlı tarihi, durağanlıkla değişmezlikle suçlanan ama olağanüstü işleyen platonik bir devlet yapısı ile de övülen ikircikli bir “klasik çağ” okumasına yenik düşer. Tarih yazımındaki bu ikirciklilik Osmanlı tarihini enflasyon ve ticaret gibi dış etkilerle duraklama-gerileme paradigmasına sokar ve tarihin bütünselliğini bozarken farklı kırılma noktalarını görmeyi de engeller. Tüm bunların yanında özellikle 19.yy.da iyice belirginleşen şarkiyatçı bakış açısı gerileme ve çöküşü olarak adlandırılan dönemlerin İslam’a ait şarkiyatçı bir özün tezahürleri olarak okunmaktadır. Bu bakış açısı da Osmanlı Klasik dönemini bir sıradışılık olarak okur ve sonraki gerileme-çöküş dönemlerini İslam’a içkin özellikler nedeniyle kaçınılmaz olarak analiz eder. Keyder-İslamoğlu’nun öncüsü olduğu bu eleştirel bakış yine Toplum ve Bilim Dergisinde Toktamış Ateş’in bir yazısı ile eleştirilmiştir. Esasında Ateş’in yazısı bir eleştiri pozisyonu almaktan öte tarih yazımındaki yerleşik anlayışı ve paradigmaları savunmak için kaleme alınmıştır. Bu açıdan tarih yazımı içindeki temel eğilimlerin kırılmasının ne denli güç olduğunu gösteren bir örnek niteliğindedir¹¹.

Birinci görüş ekseninde merkez-çevre paradigması Shils’den ve Eisenstadt’dan yola çıkarak Osmanlı-Türk tarihi içinde yeniden şekillenir. Shills’e göre her toplumun bir merkezi vardır. Bu merkez, toplumu yönlendiren tüm değerlerin ve inanışların da merkezi olmakla kalmaz bir yandan eylemin de alanıdır; aktivitelerin, rollerin, kişilerin kurumsal bir ağ içindeki çerçevesi, yapısıdır¹². Kültürel boyutuyla merkez esas olarak, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlar düzeninin merkezidir. Bu merkezi alan kutsal bir nitelik kazanır. Merkezi değerler sisteminin merkezi olmasının başlıca iki nedeni vardır: 1. bu sistemle toplumun kutsal saydıkları arasında yakın bir

¹⁰ Bu tip bir örnek için bkz. Walter F. Weiker, Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform, çev. Semay Büyükdavras, Erkan Oyal, Amme İdaresi Dergisi, cilt 6, sayı 2, 1973.

¹¹ Bkz. Toktamış Ateş, “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt”, **Toplum ve Bilim**, sayı 4, 1978.

¹² Edward Shils, **Center and Periphery Essays in Macrosociology**, Chicago, The University of Chicago Press, 1975, s. 3

ilişki mevcuttur. 2. toplumu yönetenler bu değerler sistemine sahip çıkarlar. Ayrıca unutulmaması gereken bir diğer nokta merkezi kurumsal sistemi meşru kılanın da merkezi değerler sistemi olmasıdır. Çevreye doğru merkezi değerler sistemine bağlılık ve destek azalır. Ortaya alternatif ya da karşı değerler sistemi çıkar. Bu noktada da bütünleşme-uyumlaşma sorunu olacaktır¹³.

Merkezin bu şekilde kurgulanmasının temel nedeni Shils'in var olanı değil; ulus devletin oluşturmak istediği ulusu temel almasıdır. Öyle ki merkezin oluşturduğu ya da yeniden icat ettiği değerler ve gelenekler, yani merkezi değerler sistemi toplumun merkezini oluşturur ve toplumu oluşturan alt-kurumların ya da alt-sistemlerin seçkinlerince onaylanan ve takip edilen değerlerden oluşur. Shils'in vurgusu merkezi değerler sisteminin yöneten otoritelerle ayrı düşünülmemeyeceğidir¹⁴. Meseleye bu noktadan bakıldığında toplumsal ilişkilerin devlet veya devletin kurumları tarafından yeniden üretildiği bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Shils'deki kültürün merkeziliği ve özerkliği vurgusu; bürokratik aygıtların, değerler alanının toplumun yeniden üretiminde ayrıcalıklı bir rol aldığı fikrine dayanmaktadır. Böylece devlet-bürokrasi-entelektüellere ayrıcalıklı bir rol biçilmektedir. Cumhuriyet dönemini bu çerçeveye koyacak olursak muhafazakârlaşan bürokratik "merkez" ile sistem eleştirisi yapan "çevre" tanımları oluşacaktır.

Mardin, bu yapı üzerinden Türk siyasi hayatını değerlendirirken batı için feodaliteyle beraber daima iktidarın paylaşıldığı, bu nedenle de merkezin her zaman pazarlık ve uzlaşmalara açık olduğu tespitini yaptıktan sonra, bazı toplumların ise daha güçlü merkeze sahip olduklarını özellikle doğunun savaşçı ve geniş coğrafyalara hükmeden siyasi yapılarında siyasi iktidarın paylaşılmadığını ve patrimonyalizmin ağırlıklı olduğunu yazar. Ayrıca imparatorluğun gelişmiş bir kurumlar ağına sahip olması nedeniyle zaten güçlü bir merkezi olduğunu belirtirken; tüm bu yapının batıdaki gibi bir sivil toplum ve bunun sonucunda oluşan ara mekanizmaların oluşmasını engellediğini belirtir¹⁵.

¹³ A.y.

¹⁴ A.e., s. 4-5

¹⁵ Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990 (Bura-

Mardin'in temel referans noktalarından biri de Eisenstadt'ın merkezi bürokratik imparatorluklar adı altında tartıştığı imparatorluklar analizidir. Eisenstadt, patrimonyalizm ile bürokratik imparatorlukları ayırdıktan sonra, merkezi bürokratik imparatorluklarda birlik arz eden merkezi siyasal bir yapıyı bürokratik idari sistemin organları olarak tarif eder. Bürokratik toplumlar olarak da adlandıracağı bu yapının siyasal mücadele sahası olduğunu belirtir. Temel olarak bu tip sistemlerde, halkın büyük kısmının politik olarak pasif olması ve siyasal hakların ya da yetki devrinin olmayışı karakteristik özellikler gibi sunulmuştur¹⁶. Mardin, bu yapıyı Osmanlı İmparatorluğunda devşirme sisteminde, vergi ve toprak sisteminde, merkezin dinsel düzeydeki egemenliği ile birlikte ele aldığı adalet, eğitim gibi konularda ve meşruiyet sembollerini yaymak konusundaki gücünü göstermek açısından işlevsel bulur. Devşirme sistemine yönelik analizinde çevre ve merkez arasındaki kopukluğun temeli olarak görür.

Bu görüşe göre, merkezin çok güçlü olması merkez-çevre arasındaki ilişkinin Avrupa'dakinin aksine farklı ve çoklu çatışan grupların ve uzlaşmanın olmadığını göstermektedir.¹⁷ Mardin, tüm bu tabloya son olarak çevrenin özerkliğinin kurumsal olarak var olmadığı ve merkez-çevre çatışmasının modernleşme süreci içinde de her an varlığını koruduğunu belirtir¹⁸. Öyle ki Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal bölünme sosyal sınıflar arasında değil, merkez-çevre arasındadır. Merkez, hem devletin meşruiyetinin özünü hem de devletin bir arada tutmayı başardığı merkezi bürokratik aygıtı temsil etmektedir. Bu bakış açısıyla ortaya çıkan tablo yalnızca bürokrasinin devletin temelini oluşturduğu iddiasını değil, bürokrasinin sivil

dan sonra "Mardin, a.g.e., 1990" olarak yazılacaktır.) ; Şerif Mardin, "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak "Sivil Toplum" ", *Defter*, sayı 2, 1987; Şerif Mardin, "Sivil Toplum", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yay., 1995. Ayrıca bürokrasinin biçimlenişi konusunda batı dışı toplumlardaki kavramsallaştırma tartışması için bkz. Berton Kaplan, Weber Dışı Bir Bürokrasi Modeli Üzerine Notlar: Kalkınma Bürokrasisi, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 1973.

¹⁶ Bkz. S.N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires*, London, The Free Press of Glencoe, 1963, bölüm 1.

¹⁷ Bkz. Mardin, a.g.e., 1990. Heper ise merkez-kenar ikilisini kullanmayı tercih eder. Heper'e göre merkez-çevre ikilisi karşılıklı ilişkisel bir yapıyı imlerken merkez-kenar ikilisinde zorunlu bir etkileşim söz konusu değildir. Metin Heper, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 9-10, 1980, s. 3.

¹⁸ Mardin, a.g.e., 1990 s. 40.

toplumun maddi koşulları ötesindeki bir bilgiyle donatılmış olduğu fikrini de dayatmış olur. Böylece Osmanlı Türk Devleti nesnelleştirilir; ve kendine özgülüğü bir kere daha tekrar edilir¹⁹.

Metin Heper de, Osmanlı'nın II.Mehmed'den beri gücünün hiç azalmadığını savunur. Osmanlı Devleti'nde, sanki en baştan beri merkezileşme politikası uygulanmıştır. İdarenin merkezileşme araçları; nüfus, arazi tahrirleri, merkezi bir hazine, merkezi bürokrasi ve kul sistemidir. Otorite, iktidar devrine dayanmaz, bağımsız olarak çalışır. Devlet sultanın kişiliği ile özdeşleşmiştir. Karizmanın devlette olması merkezi bürokrasiye intisab etmek ve devlete sadakat duymak arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir²⁰.

Sınıf ilişkilerine bakan ikinci görüşün eleştirilerine göre; doğu despotizmi de patrimonyalizm de Osmanlı'da bürokrasi egemenliği ile temellenmektedir. Bu da Osmanlı tarihinin merkezi bürokrasi ve ayrı ayrı kurumların tarihi haline indirgenmesine neden olmaktadır²¹. Özellikle İnalçık'ın, hukuk metinlerine bakarak yaptığı araştırmalarında karşımıza çıkan, temel eğilimi kurumlarda görüldüğü devlet ideolojisini yansıtmaktır; öyle ki İnalçık ideal olanı gerçek olan yerine kullanır²². Oysa kanunnameler bütünlük arz etmemekle birlikte, imparatorluğun farklı bölgelerinde yerel elitlere, geleneklere ve meşruiyet söyleminin temelini oluşturan adalet esasına göre biçimlenirler. Bunların yanında İmparatorluk tarihini okumaya çalışırken ulus devletçi

¹⁹ Galip Yalman, "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", **Sürekli Kriz Politikaları**, haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, İstanbul, Metis, 2004, s. 48. (Buradan sonra "Yalman, a.g.e., 2004" olarak yazılacaktır.)

²⁰ Heper'in Türkiye'de bürokrasi yapılanmasına dair modernleşme paradigması ile kaleme alınmış birçok çalışması vardır. Bunlardan bazıları bkz. Metin Heper, Osmanlı Türk Devletinde Bürokrasinin Siyasal Rolü: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Açısından Bazı Gözlemler, **Amme İdaresi Dergisi**, cilt 5, Temmuz, 1973, Metin Heper, "Türk Kamu Bürokrasisi İncelemelerinde Başlıca Temalar ve Kavramsal Metodoloji", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, sayı 3, 1975, Metin Heper, "Modernleşme, Bürokrasi, Yönetim Sosyolojisi: Bazı Yanıtlar ve Düşünceler", **Toplum ve Bilim**, sayı 8, 1979, Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006.

²¹ Huri İslamoğlu. – Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", **Toplum ve Bilim**, sayı:1, 1977, s. 50, Huri İslamoğlu-İnan, "Mukayeseli Tarih Yazını için bir Öneri: Hukuk-Mülkiyet- Meşruiyet", **Toplum ve Bilim**, sayı 62, 1993, s.16 (Buradan sonra "İslamoğlu-İnan, a.g.e., 1993" olarak yazılacaktır.)

²² Bkz. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev.Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2003.

perspektiften bakmak da devletin kurullar ve kurumlarla işleyen düzenleyicilik işlevini; mutabakata ve güç dengelerine dayanan meşrulaştırıcı işlevlerinin, incelenen an'daki gerilim noktalarını ve çoğu kez karşılıklı tavizlerle ya da ittifaklarla oluşan uzlaşma noktalarını görmeyi engeller²³.

Örneğin, tımar sistemi objektif ve aynı statüde olanlar için eşitlikçi işlememektedir. İmparatorluk içinde kanunda da, şeriat hukukunda da kurulların gruplara, durumlara ya da kişilere göre tikel nitelikte olması Osmanlı'nın iktidar kullanım zeminini anlamak için önemlidir. Osmanlı yönetim sistemi, ekonomik fazlanın ve siyasal iktidarın merkezi yönetim ile taşradaki gruplar arasındaki dağılımına göre biçimlenmekteydi. Bu nedenden dolayı da, Osmanlı yönetim sisteminin her ne kadar merkezîyetçi bir ruha sahip olsa da, pratikte ademi merkezîyetçi işlemekte olduğu söylenebilir²⁴.

Merkezin, kendisini merkeze almadan sancakların özel koşullarına ve geleneklerini gözeterek yerellere özgü düzenlemelere gittiği görülmür²⁵. Kanunnamelerin belirleyicilerinin hâkim sınıfı oluşturan farklı gruplar arasındaki gelir dağılımı, üreticilerin geçimlik kaynaklarının korunması gibi unsurlar olması iktidar kullanımını ve rızayı açıklamak için önemli noktalar²⁶. Dolayısıyla yerel güçlerin düzenini ve gücünü Osmanlı düzenine devşirildiği, bu yapılırken de temel alınan zemin ancak yerel elitlerle saray arasında tesis edilen ittifaklar zinciri olarak tarif edilebilir. Merkezin temel amacının İstanbul'un iâşesinin ve güvenliğini sağlamak için geniş cemaatleri kontrolleri altında tutan otoritelerle uzlaşmak olduğu söylenebilir. Bu tür bir ilişki biçimine örnek olarak Sayda Eyaleti (Beyrut ve Suriye), Halep, Bağdat, Basra, Musul, Trablusgarp, Bingazi, Hicaz ve Yemen'den oluşan imtiyazlı eyaletler olarak bilinen eyaletler verilebilir. Bu eyaletler zeamet ve tımandan muaf oldukları gibi merkezin mali denetiminden de azade idiler.

²³ İslamoğlu-İnan, a.g.e., s.22.

²⁴ Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 52-53

²⁵ Bkz. H.W. Lowry, "The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani", **Osmanlı Araştırmaları**, sayı II, 1981.

²⁶ İslamoğlu İnan, a.g.e., s. 25.

Cenk Reyhan Osmanlı-Türk siyasi hayatında taşranın etkisini inceleyen makalesinde, merkez-çevre ya da merkez-kenar kavram-sallaştırmaları ekseninde merkezdeki ilmiye, seyfiye, kalemiye gibi farklı bürolardaki yönetici sınıfın kendi içinde de iktidar mücadelesi olabileceğinden ya da taşradaki eşraf ayan gibi yönetici elitlerin, merkezdeki yönetici elite sınıfsal taleplerinin örtüşebileceğinden söz eder²⁷. Devletin baskı aygıtlarıyla egemenliğin sağlanması, ideolojik aygıtlarıyla da egemenliğin meşruiyetinin rıza temeli üzerinden yükselmesi sağlanır. Ancak buradaki temel nokta, bu rıza sağlanırken merkezin yarattığı kültürel hegemonyanın taşranın direnişi ile mi yoksa taşra ile sağlanan bir mutabakat esasına göre mi biçimlendiğidir²⁸. Bu mutabakat hem yerel elitler olarak adlandırabileceğimiz yereldeki egemen sınıflar ile merkez arasında, hem de yerel elitler ile yereldeki toplumun kabul ediş ya da reddedişine göre yerel toplum, yerel elitlerle merkez arasındadır. Çünkü merkez, taşradaki egemenlerin yönetilenlerin rızasına sahip olup olmadıklarını önemsemektedir. Bir yandan da merkezin kültürel hegemonyasının dışına çıkmak isteyen unsurların taşradaki egemen sınıflar tarafından önce ikna edilmesi, olmazsa baskı yoluyla itaat eder hale getirilmeleri önemlidir²⁹. İltizam ve havale usulu ile taşra-merkez arasındaki yetki ve görevler ayrımı belirsizleştiği dönemlerde de³⁰ taşralı elitler ile taşra halkı arasındaki mutabakat dikkat çekicidir³¹.

Bu noktadan bakıldığında imparatorluk tarihi, tek bir merkezin şekillendirdiği bir çevreden ziyade çok sayıda merkez arasında yürütülen karşılıklı tavizlere dayanan uzlaşmalarla ya da ittifak sitemleriyle “hukukun politik bir mücadele alanı” olarak tarif edilmesiyle tanımlanabilecek bir siyasi süreçler bütününe sahiptir³². Piyasa toplu-

²⁷ Cenk Reyhan, “Taşranın Osmanlı-Türk Siyasi Hayatına Etkisi Bir Açıklama Modeli”, **Toplum ve Bilim**, sayı 83, 1999-2000, s. 269.

²⁸ **A.e.**, s. 270.

²⁹ **A.e.**, s. 275.

³⁰ Reyhan’a göre Osmanlı’da yürütme ve yargı arasındaki güçler ayrımı taşrada taşra-merkez görevleri arasında da uygulanmaya çalışılmıştır; bey kadı hükmü olmadan ceza veremez, kadı da bey olmadan cezayı uygulayamaz. Görevler ayrımı kadının ehl-i ilm beyin de ehl-i örf olması ile belirlenmiştir. Bkz. **a.y.**

³¹ **A.e.**, s. 277.

³² İslamoğlu İnan, **a.g.e.**, s. 23; Suavi Aydın, “Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler”, **Toplum ve Bilim**, sayı 105 2006, s. 81

munda merkezi devletin ve sınıfların bir aracı olarak görebilecek belli çıkarlar ekseninde biçimlenen özel hukuk ve kamu hukuku ayrımı, Osmanlı'daki örfi ve şer'i hukuku ayırımına tekabül etmez.

İkinci görüş içinde inceleyebileceğimiz Dünya Sistemi yaklaşımına³³ göre temel sorular 16.yy. den sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaret ve pazar yapılarının Avrupa ticaretinin genişlemesi ile nasıl dönüştüğü ve Avrupa kapitalist sistemi tarafından içerilme sürecinin nasıl geliştiği sorularıdır. Söz konusu süreç içinde Osmanlı, hammadde sağlayan ve merkez (Avrupa)'den sanayi malları alan bir çevre ülke haline gelmiştir. Kısaca devlet, bürokratik yapılar ya da yerel elitlerle kurduğu ittifaklarla kontrol ettiği mal akışına bütüncül halde hakim olamaz ve işbölümü, dış ticarete göre biçimlenmeye başlar³⁴. Dünya sistemi teorisi, içerilme perspektifi ile baktığı için sadece dünya sisteminin çalışmasına yardımcı olacak kurumlardaki değişimlere bakar. Ancak Osmanlı'da içerilme sürecinde yaşanan birçok çelişki, sürecin

³³ Bağımlılık okulu ve Dünya Sistemi yaklaşımları da Osmanlı çalışmalarında önemlidir. Bağımlılık okulu modernleşme tezlerinin az gelişmiş ülkelerde etkin bir bürokratik yapılanma ve planlı ekonomi ile batıyı yakalayacakları varsayımına karşı gelişmiş ülkelerle sürdürülen ekonomik ve siyasi ilişkilerin az gelişmişliği yeniden ürettiği tezini savunur. Bağımlılık okulu az gelişmişlik sorunsalından hareketle dünya ekonomisine bakar. M. Asım Karaömerlioğlu, "Bağımlılık, Dünya Sistemi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", **Toplum ve Bilim**, sayı 91, 2001-2002, s. 85. Türkiye'de Kadro hareketi ve Yön Dergisi çevreleri bu tartışmayı daha erken tarihlerde başlatmışlardır. Dünya Sistemi Teorisine (DST) göre ise dünya imparatorluğu; tek bir siyasal güç tarafından denetlenen bürokrasinin daha etkin olduğu, dünya ekonomisi- çok merkezli siyasal yapılarıdır ve bunlar tek bir merkez gibi okunmaktadır. DST daha çok ticaret sayesinde genişleyen dünya ekonomisinin dünyanın farklı bölgelerindeki işbölümü, işgücü örgütlenmeleri ve farklı devlet yapıları ile merkez, çevre ve yarı çevre şeklinde ayırarak inceler. Dolayısıyla DST yaklaşımı her bölgenin gelişmesinin eşitsiz olduğunu kabul eder. Sistem merkezin hakimiyetinde olduğundan çevre ülkelerdeki bir çok değişim merkezdeki gelişmelerin sonucu gibi aktarılır. Böyle bir açıklama biçimi ise çevre ülkelerdeki iç dinamikleri ya da direniş ve uyumlaşma biçimlerini görmemizi engeller. Ayrıca çevre ülkelerde her ülkenin kendi içinde farklılaşan emek kullanımları yani bir takım dinamiklerin ortaya çıkmasına nende olmuştur. (iş disiplininin değişmesi ve buna paralel olarak etnik işbölümünün etnik çatışmaları tetiklemesi) öznenin rolü, kültür, gibi faktörlere hiç değinmez. Dünya Sistemi yaklaşımı için bkz. Karaömerlioğlu, **a.g.e.**; Huricihan İnan, "Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme", **Toplum ve Bilim**, sayı 23, 1983 (Buradan sonra İnan, **a.g.e.**, 1983 olarak yazılacaktır.); Ahmet İnsel, "Tanrı'nın Hikmetinden Sermaye'nin Hikmetine: Wallerstein Tarihinin Bir Eleştirisi", **Toplum ve Bilim**, sayı 25-26, 1984; I. Wallerstein - Hale Dicleli, Hale- Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci", **Toplum ve Bilim**, sayı 23, 1983.

³⁴ İnan, **a.g.e.**, 1983, s. 23

pürüzsüz işlemlerini engeller. Örneğin reji idaresi ve Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmaların tersine, Osmanlı Devleti'nin reji idaresi ile olan fiiliyattaki ilişkisine bakıldığında uyruklarını yabancı şirketlerin yetkisi altına sokan anlaşmaların uygulanmasına engel olduğunu görülebilir. Bunun en açık örneği devletin kaçakçılık için eksiksiz işbirliğine yanaşmamasıdır; öyle ki Osmanlı Devleti, kaçakçılığı bir tür direniş sayarak buna göz yummuştur. Bir başka örnek de Soci  t   des Quais, Docs et Entrepots de Constantinople adlı liman şirketine karşı bir süre kayıkçı ve hamalların direnişlerini desteklemesi, ancak daha sonra şirketle birlikte hareket etmesidir³⁵.

İnan'a göre bütünleşme sürecinde meşruiyet temeli sarsılır ve örgütlenme ilkeleri yıkılır³⁶. Osmanlı Devleti'nin üretim, dağıtım, el koyma süreçlerini denetleme ve yönlendirme kapasitesinin giderek düşmesi ayanlar, derebeyleri gibi yerel g   lerle olan ittifakların bozulmasına neden olmuştur. Bunu feodalleşme olarak da okuyan İnan, Tanzimat devletinin bu sürecin sonucu olarak doğduğunu belirtir. Tanzimat'la birlikte yapılmak istenen Osmanlı'nın dünya sistemine tam uyumunu sağlamaktır.

Tanzimat Dönemi, modernleşmeci okula göre, iktidarın saraydan Bab-ı Ali'ye yani bürokrasiye geçmesiyle tanımlanagelmiştir. Bu görüşe göre öncelikle uzmanlaşmanın artması ve bu bağlamda da daha işlevsel bir bürokratik örgüt yapısı kurulması hedeflenmişti. Yeni nezaretlerin kurulması, eyaletten il yönetimine geçiş (1864 Vilayet Nizamnamesi), belediyelerin, il özel idarelerinin kurulması memurların padişahın otoritesi kar  sında mal ve can güvenliğinin sağlanması ve aynı zamanda kanun çerçevesinde memuriyet ve yargılanma hakkı gibi gelişmeler Tanzimat ile birlikte gelmiştir³⁷. Tanzimat bürokratlarının ulemanın önüne geçmeleriyle yönetim kademelerindeki arayışlar ve ittifaklar da değiştir.

Tanzimat ile birlikte gelen düzenlemelere karşı, Osmanlı İmpara-

³⁵ Bkz. Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**,   ev. Sabri Tekay, Ankara, Yurt Yayınları, 1987.

³⁶ İnan, **a.g.e.**, 1983, s. 31.

³⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform**, İz Yay., İstanbul, 1994 ve Abdullah Saydam, "Tanzimat'ın Memurları", **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.665

torluğu içinde birçok isyan çıkmıştır. Tanzimat'ın hedefleri arasında yer alan merkezileşme, tebaa içindeki unsurların eşit olarak görülme-leri ve düzenli-aracısız vergilerin artması aynı zamanda Tanzimat'a karşı oluşan sosyal direnişlerin de temelini oluşturmaktadır.³⁸ Buna verilebilecek örneklerden biri, 1829'da ordu finansmanı için konan ihtisab vergisinin İstanbul'dan sonra tüm Osmanlı'da uygulanmaya çalışılması sonucu Şam'da isyana neden olmuştur.³⁹ Aşiret reisleri önce bu vergiyi kabul etseler de daha sonra protesto etmişlerdir.⁴⁰ Bu olayda da görülebileceği üzere modern devlete geçme aşamasında bozulan ittifaklardan ya da pazarlıklardan dolayı çıkan isyanlar, devletin merkezi gücünün zayıflamasıyla değil, modern devletin öngördüğü bir merkezileşme politikasının uygulanmaya çalışılmasıyla ilgilidir.⁴¹

³⁸ Merkezileşmeyi gerçekleştirmek için uygulamaya konulan iskan politikasıyla göçerle-re karşı izlenen sert tutum, iktidarın nüfuz ediş biçimiyle birlikte idari ilişki biçimlerinin değişmeye başlaması ve 1858'de çıkan arazi kanunu gibi değişimler de sosyal direnişlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Balkanlar'da vergi nedeniyle çıkan ayaklanmalar daha ileri tarihlerde milliyetçilikle örtüşürken Arap vilayetlerinde ise eşitlik ilkesine ve 1858 kanununa duyulan tepki öne çıkmıştır. 1890lı yıllarda dahi Kürtler ve Ermeniler arasında eşitlik ilkesi nedeniyle çatışmalar çıkmaya devam etmiştir. Donald Quataert, "Rural Unrest in the Ottoman Empire", **Peasants and Politics in the Modern Middle East**, eds. Farhad Kazemi - John Waterbury, Miami, 1991.

³⁹ Adana, Maraş, Lübnan, Halep, Şayda, Ahıska'da da ayaklanmalara neden olmuştur.

⁴⁰ Esnaf iki gün dükkan kapatmıştır. Bu direnişlerin sonunda vergi uygulamaya konulama-mıştır. 2.Mahmut'un bu isyanın arkasında M.Ali Paşa'nın olduğunu düşünmesi ve Şam'da-ki "eşkıya çeteleri"nin Türk elitlere karşı oluşu İstanbul'dan vergiyi uygulatmak için Selim Paşa'nın gönderilmesine neden olur. Vergiyi uygulamaya konması ertesi iki gün ayaklan-malara ve saraya hücum edilmesine sebep olur. Selim Paşa tutuklananlar için gelen rica-cıları da hapsedince ayaklanma büyür ve Şam'a giden tüm yollar kapanır, Selim Paşa'da yakılır. Bunun üzerine Padişah Şam'a yönelik bir af fetvası yayımlar ve tüm olayların sebebi olarak Selim Paşa'nın yanlış uygulamalarını gösterir. Mustafa Bıyıklı, "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları.", **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu içindeki isyanlar özellikle 1857 sonrasında farklı bir örüntüye bü-rünmektedir. Modernistler isyanları "Batı'ya benzeme" noktasından ele aldıkları için bun-ları uzlaşma sorunu olarak algıladılar. Temel hedef olarak Avrupa ekonomisinin bir parçası haline gelmek önemli olduğundan isyanlar modernistler tarafından dini/gerici hareketler olarak yansıtılmıştır. Bağımlılık okulu ise isyanları direnişler olarak algılamış ve bu dire-nişlerin nedenleri üzerinde durmaya çalışmıştır. Öyle ki önceki dönemde merkezîyetçiliğe ve vergilere karşı çıkmış isyanlar Avrupa'nın Osmanlı'daki iktisadi ve toplumsal etkisinin artmasına ve batılılaşmaya karşı verilmiş tepkilerdir. Toplumsal grupların ya da bireylerin bu tepkileri nasıl oluşturdukları önemli noktalardan biridir. Ancak bağımlılık okulu da esas olarak yereldeki unsurlar ile Batı arasında özdeşleşen çıkarların bölgenin dünya ekonomisi ile bütünleşmesine etkisini incelemiştir. Son dönemde gelişen sosyal tarih çalışmalarında ise Batı etkisinden duyulan huzurluğun hangi grupları hangi durumlarda direnmeye sevk et-tiği soruları araştırılmaktadır. 19.yy.'in ikinci yarısına baktığımızda Osmanlı'da ekonomik

Bu dönemi inceleyen araştırmacıların dönemi nasıl değerlendirdiklerine bakacak olursak, araştırmacıların pozisyonlarının tarih yazıcılığındaki önemi bir kez daha gözümüze çarpacaktır. Türkiye’den meseleye bakan tarihçilerin birçoğu Tanzimat uygulamalarını batının üstünlüğüne ve sömürgeci fırsatçılığına dair bir savunma mekanizması olarak görmektedirler. İmparatorluk hem idari hem de kültürel anlamda “iyi niyetli bir imparatorluk” olarak anlatılmaktadır⁴². Oysa özellikle post-colonial tarih yazımıyla birlikte Arap tarihçilerin meseleyi bir yeniden iktidar tesis etme meselesi olarak analiz ettikleri ve söz konusu iktidar tesisinin modern anlamda bir iktidara atıfla kurgulanmasının, iç-sömürgeleştirme sürecine hizmet ettiği noktasından dönemi değerlendirdikleri görülmektedir⁴³.

Oysa imparatorluğun dünya sistemine içerilme paradigması doğrultusunda bir analize giriştiğimizde ve bu bağlamda değişen meşruiyet zeminine ve normlarına baktığımızda 19.yy’de toprak mülkiyetinin genelleşmesi ile birlikte hâkim sınıfı oluşturan grupların gelirler üzerindeki haklarının sınırlanması da söz konusu olmuştur. Ayrıca devletin modern-merkezi yapıya evrilmesi doğrultusunda giderek bürokrasi ve ordu ile özdeşleşmesi söz konusu olurken farklı gruplar arasında gelir dağıtıcı ve bunu yaparken de grupların çıkarlarını uzlaştırıcı olan kurallar, devletin meşruiyet söyleminin temeli haline gelmektedir. Ayrıca toprakta mülkiyetin genelleşmesi, köylü üreticinin kullanım haklarının da genelleşmesini getirmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi ile köylülerin vergi mükellefi haline gelmeleri onları devlet denetimine tabi kılarken, bir yandan da meşruiyetin temeli olan adalet ilkesinin yeniden tanımlanmasını getirmekteydi. Arazi Kanunnamesi gibi Mecelle de gelir ve meşruiyet kaygıları ile çıkarılmıştır⁴⁴.

Modernleşme paradigmasına göre, Tanzimat bürokratlarının devleti kurtarma misyonu ile hareket ettikleri, bu bağlamda da muhalefet ve

kökenli direnişlerde en önemli unsurlardan biri önceden düzenlenmiş çalışma tarzlarındaki değişimlerin “moral economy” açısından meşru görülmemesidir.

⁴² Selim Deringil, “‘They Live in a State of Nomadism and Savagery’: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate.” *Comparative Studies in Society and History*, no. 2, 2003.

⁴³ Ussama Makdisi, “Ottoman Orientalism”, *American Historical Review*, 107, no. 3, 2005.

⁴⁴ İslamoğlu-İnan, a.g.e., 1993, s. 26-27

iktidar içermeyen bir yaklaşımla sorunları çözmeye çalıştıkları; ancak Genç Osmanlılar ile birlikte bürokrasinin siyasallaştığı ve muhalefete başladığı analizi yapılır⁴⁵. Tanzimat bürokrasisi Avrupa Devletleri'nce istenen bir takım reformlar ile Osmanlı Devleti'nin meşruiyetinin ve hegemonik söyleminin temellerini yeniden kurmaya yönelik yenilikler arasında sıkışıp kalan bir entelektüel grup olarak tasvir edilir. Elbette bu tasvirin en önemli yanı, bürokratik elitin siyasa üreten ve aynı zamanda uygulayan bir yapıda olmasıdır. ⁴⁶ Modernleşme paradigması içinde bir başka bakış açısına göre ise Tanzimat bürokratları Hegelci bir rol oynamaya çalışmışlardır. Ancak Hegel'in bürokratlarından daha etkin ve belirleyici olma arzuları nedeniyle yasal yönü ağır basan bir örgütlenme sistemi izlemişlerdir⁴⁷. Bu noktada siyasal bir güç olmaya başlayan bürokrasi siyasal rolünün de ağır basmasıyla, bir süre sonra siyasal sistemin bürokrasiyi denetlemesi güçleşir. Bürokratlar siyasal karar alabilme noktasına geldiklerinde ise elit gruba dönüşürler⁴⁸. Dar-ı Şurayı Bab-ı Ali ve Meclis-i Vala-ı Ahkam-ı Adliye gibi kurumlar vasıtasıyla sivil bürokrasinin siyasal karar alma süreçlerinde bizatihi etkili olması bürokrasiyi siyasal elit haline getirmiştir⁴⁹. İslamoğlu ise bu süreci, merkezi bürokrasinin kendini devletlerarası sistem içinde meşrulaştırma kaygılarının imparatorluk içinde meşrulaştırma kaygıları ile çeliştiği ve bürokrasinin bu çelişkiyi çözemediği durumlarda baskı yönetimine başvurduğu bir süreç olarak değerlendirir. Bürokrasinin, sınıf çıkarları toplumdaki diğer sınıflarla uzlaştıramadığını ve bu nedenle gitgide dünya düzeyindeki çıkar ve ittifaklara yüzünü döndüğünü belirtir⁵⁰.

Osmanlı bürokrasisi sarayın önüne geçmiş ve 1839 Tanzimat Fer-

⁴⁵ İlber Ortaylı, "Tanzimat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 1547-1548.

⁴⁶ Bu bürokratların bir kısmı daha sonra üst düzey bürokratlar arasındaki çekişmeler nedeniyle iktidar merkezinden dışlanarak gazeteciliğe yönelmişlerdir. Ancak çoğu bürokratlardan oluşan ya da bürokratik geçmişi olan bu grup içindeki kişiler için asıl mesele vatanın kurtarılmasıydı. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 103.

⁴⁷ Metin Heper, "Bürokrasi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986.

⁴⁸ Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları:53, 1973.

⁴⁹ **A.e.**, s. 58.

⁵⁰ İslamoğlu İnan, **a.g.e.**, 1993, s. 34.

manı ile başlayan süreçte devletin örgütsel yapısı ve işleyişi özellikle eğitim, hukuk ve maliye gibi alanlarda radikal değişimlere uğramıştır. II. Abdülhamid iktidarı ile saray yeniden güçlenmekle birlikte modern devlete giden yolda büyük adımlar atılmış ve önceki dönemdeki liberal düşünce ve milliyetçilik akımları bastırılmaya çalışılmıştır. Panislamizm devletin toprak bütünlüğünü ve devlete sadakati sağlamayı amaçlayarak kullanılmıştır. 1908’de sivil ve askeri bürokrasinin –Jön Türkler- müdahalesi sonucu 2. Meşrutiyet’in ilanı ile pozitivizm odaklı ve milliyetçilikten etkilenmiş olarak modernleşmenin batılılaşma ile eş görülmesi ve bu amaca yönelik tüm çabaların faili olarak devletin ya da genç sivil ve askeri bürokratların kendilerini gönüllü olmaktan ziyade sorumlu gördükleri bir süreç başlamıştır. İttihat ve Terakki’nin siyasal etkinliği bürokrasinin de siyasallaşmasını getirmiş, teknik uzmanlık şartı yerini siyasi yakınlığa bırakmıştır⁵¹.

Jön Türkler’in toplumsal iyinin ne olduğu bilgisine ve bu iyiye ulaşmada hangi yolun seçilmesi gerektiği bilgisine sahip duydukları inançları cumhuriyet elitlerinin de temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkacaktır. Jön Türkler’in pozitivist akılcılık, anayasal rejim istekleri ve halkçılık fikirleri de bu çerçeveye içinde yorumlanmalıdır. Yarı aristokratik zümreyi denetim altına almak için, parlamenter kurumların yerleşmesi istekleri, özgürlük idealinin bir tezahürü değildir; devletin bekasını amaçlamaktadır. Bu yüzden yapılan tüm reformların otokratik ve merkezîyetçi yapıyı hem güçlendirdiği, hem de bu yapı sayesinde uygulanabildiği söylenebilir. Sonuç olarak bürokrasi Türk siyasal hayatında giderek güçlenirken, toplumsal dokuyu radikal bir değişiklikten uzak tutarak zaten toplumda var olan dayanışmacı yapıyı pekiştirmiş ve hatta cumhuriyet döneminde Köker’e göre, “*halk ile ulusun eşitlenerek halkçılığın milliyetçilikle yer değiştirmesine ve böylece Kemalizmi benimseyen ‘kentli-bürokrasi’nin ‘genel (milli) irade’yi temsil ettiğini düşünmesine; diğer yandan da ‘sınıfsızlık’ anlayışına uygun olarak tek parti rejiminin meşrulaştırılmasına zemin oluşturmuştur.*”⁵².

Tanzimat’la birlikte başlayan değişimler, genellikle modernleşme

⁵¹ Eryılmaz, a.g.e., s. 139.

⁵² Levent Köker, **Modernleşme; Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 235.

paradigması ile ele alınmakla birlikte Özbek'in belirttiği gibi, devlet aygıtının gelişimine bağlı olarak siyaset tekniklerindeki değişimler ve bu bağlamda; siyasal elitin ve çeşitli siyasal odakların karşılıklı pozisyonlarındaki gerilimlerin bir ürünü ve buna bağlı söylemlerin bir ifadesi olarak da ele alınabilir. Modernleşme reformları ile birlikte devlet, toplumsal hayatın birçok noktasına nüfuz etmiştir. Birçok görev ve hizmeti de üzerine alan devlet aygıtı tüm bunları yapabilmek için yeni bir memur tipine ve hatta yeni bir memurlar sınıfına ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda da konularını devletin yeni işlevleriyle açıklayan yeni bir bürokratik sınıfın politik elit olarak Osmanlı siyasetinde etkin olmasının önünü açmıştır. Bu, hem meşruiyet zeminin değişmesi açısından hem de yeni politik elitin kimliğini kurması açısından da önemli bir alan açmıştır⁵³. Özellikle 2. Meşrutiyetle birlikte cemiyetleşmenin artışı, parlamentonun siyasal hayata getirdiği yenilik ve çeşitlilik (sınırları olmakla birlikte) ve devletin sosyal yükümlülüklerindeki artış bir özgürlük havası içinde bürokratik elitin gittikçe ağırlığının artmasına ve devlet hizmetlerinin padişahın fukara âlinin koruyucusu olmasından ziyade bürokratikleşmesine neden olmuştur. Artık padişahın lütufları yerine modern devletin hizmetleri vardır⁵⁴.

2. Cumhuriyet Dönemine Temel Yaklaşım Biçimleri

Güçlü devlet geleneği anlayışı içinde Osmanlı için kullanılan merkez-çevre paradigması, Türkiye için de en çok kullanılan açıklama yöntemidir. Merkez çevre paradigması, Türk siyasal hayatı için bir yandan işlevsel-ekonomik değil kültürel eksenli bir tarih anlatısı ve politik çözümlemeyi, bir yandan da patrimonyal gelenek içinde sınıfsal dengelerin devlet eliyle yeniden kuruluşunun öyküsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin merkeze alındığı bu analiz biçimleri, modernleşme-kalkınma ikilisinin Batı Avrupa'daki gibi burjuvazinin ya da sivil toplumun etkinliği ile açıklanamadığı geri kalmışlık ekseninde geleneksel değerlerin az çok devam ettiği bir toplumu açıklamak için kullanılmıştır. Devletin ve dolayısıyla devlet elitinin toplumdan kopuk ele alınması ise, bu yaklaşımın hem temel dayanak noktası hem de en

⁵³ Özbek, a.g.e., s.112.

⁵⁴ A.e., s. 129.

önemli handikaplarından biridir. Öyle ki devlet karşıtı yazın içinde de yine devletin sui generis bir varlık olması, ilerleme-kapital oluşturma konularında kullanılan temel referans noktası olarak kullanılmaktadır. Devletin bu şekilde konumlandırılması da Osmanlı-Türk toplumsal yapısının özgün problematiği olarak hem weberian hem de marxist problematik içinde yer alır⁵⁵.

Bu perspektifler ekseninde tek parti dönemi anlatısı, merkezi değerler sistemini ulus yaratma projesi bağlamında oluşturmaya çalışan CHP ve CHP ile biçimlenmiş olan TBMM ekseninde kurulmuştur. Merkezde bulunan ve büyük bir kısmı bürokrat olan aktörler, modernist prensiplerle belirlenmiş bu ilkeleri koruma ve yayma görevini üstlenmişlerdir. Özellikle İslam'ın yerine bir takım modern değerlerin getirilmesi ve Kemalist proje doğrultusunda bu değerlerin dayatılması, merkez-çevre arasındaki gerilimin temel nedeni olarak gösterilmiştir. Osmanlı anlatısında olduğu gibi Türkiye anlatısında da merkez-çevre ayrımı uzlaşmalara tabi bir ilişki olarak değil de çatışmacı bir ilişki olarak kurulmuştur.

Bürokratik merkezin güçlülüğü ve yerel elitlerin ya da toplumsal grupların bu merkeze karşı siyasi ve ekonomik olarak bağımlı durumda olmaları tezine dayanan güçlü devlet geleneği anlayışı İdris Küçükömer, Ahmet İnsel, Ayşe Buğra gibi yazarların metinlerinde kavramsal olarak olmasa da bir zihniyet yapısının tezahürü olarak vardır. Ayrıca devletin patrimonyal ilke etrafında tarif edilmesi, hatta bunun neopatrimonyalizme evrilmesi söz konusudur⁵⁶. Esasında daha önce anlatılanlar ışığında Tanzimat'la beraber bir kopuşun başladığını ve bu kopuşun cumhuriyetle birlikte ulus devlet kurma süreci içinde daha da belirginleştiğini söylemek daha doğru olabilir.

Tek parti döneminde, reformları devam ettirmek ve geliştirmek ihtiyacı ile ekonomik kalkınmada kamu bürokrasisinin ve onunla özdeş tutulan devletin öncelikli bir rol oynadığı tespiti yanlış olmakla birlikte, bunun Türkiye'ye özgüymüşçesine anlatılması yine

⁵⁵ Galip Yalman, *Bourgeoisie and the State: Changing Forms of Interest Representation within the Context of Economic Crisis and Structural Adjustment: Turkey During the 1980's*, Ph.D Thesis, Manchester, University of Manchester, 1997, s.90.

⁵⁶ Ersin Kalaycıoğlu, "Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset", *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, der. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Ankara, Vadi Yayınları, 1998.

bizi “Osmanlı Türk deneyiminin kendine özgülüğü nedeniyle siyasal iktidarın kaynağını özsel olarak kendinde bulduğu” tezine götürmektedir. Öyle ki, burjuvazinin Türkiye’deki konumu hep bir olmamışlık, büyümemişlik söylemi ile anlatılmaktadır. Burjuvazinin kendi gücünü ya da hareket alanını yaratamadığı tezi tüm iktisadi olanakların devlet ihsanına bağımlı olmasıyla ilgili görülmesinde gizlidir⁵⁷. Bu durum zaman zaman burjuvazinin aczinin devlete itaatle sonuçlanan bir yapı arz ettiği tezine, bu nokta da sivil toplumun oluşumunun bizatihi burjuvazinin kendisi tarafından vazgeçilmiş bir hak olarak anlatılmasına kadar gitmektedir⁵⁸.

Sınıfsal bir bakışla hegemonya kuruluşunu inceleyen bakış açısı ise bu tabloyu farklı okumaktadır. Devletçilik politikasına Osmanlı’dan Cumhuriyet’e güçlü devlet geleneği bakış açısından baktığımızda; var olan toplumsal hiyerarşiyi devam ettirmek isteyen devlet ile, meşruiyet temelleri tamamen değişmiş ve yeni bir toplumsal yapı oluşturmaya çalışan devlet arasında ayırım yapmak güçleşmektedir. Devletçilik, yalnızca bürokrasinin çıkarlarını gerçekleştirecek, iktidarını güçlendirecek bir yönetime indirgenmiştir. Oysa KİT’ler, bürokrasi ile en çok çatışma yaşayan DP zamanında hem nitelik hem de nicelik olarak artmıştır. Ayrıca güçlü devlet geleneği bakış açısı, sınıfların varlığı ve sınıfların çatışması noktasında belirleyici olanın artığa el koyan kesimlerin kendi aralarındaki çatışma olduğunu vurgular. Üreten ve artığa el koyan sınıflar arasındaki pazarlıklar, çatışmalar önemsenmemektedir. Devletle özdeşleştirilen bürokrasinin bir sınıf olarak okunması, ve devletçiliğin de devletin toplum üstündeki tahakkümünün devamı olarak okunması, devlet ve burjuvaziyle özdeş görülen toplum arasında siyasi bir çatışmanın ötesinde rantları paylaşma noktasında bir çatışmanın olduğunu göstermesi açısından önemlidir⁵⁹.

Atlanmaması gereken bir diğer nokta Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte değişen siyasal yapının ve siyasal elitlerin öncekinden farklı bir meşruiyet anlayışıyla hareket ediyor olduğudur. Bu farklılaşma

⁵⁷ Ahmet İnel, **Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996, bölüm 2; Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, bölüm 4-5.

⁵⁸ **A.e.**

⁵⁹ Yalman, **a.g.e.**, 2004, s. 50

1921 ve 1924 anayasalarında meşruiyet zemini arayışı olarak ya da yönetim tekniklerinin kullanım biçimlerindeki değişiklikler olarak vardır. Tanör'e göre 1921 anayasası idarenin örgütlenmesi bakımından aşağıdan yukarıya doğrudur (merkeziyet usulü sınırlı, yerinden yönetim asli) ve taşranın, köyün ve Anadolu'nun merkeze karşı bir tepkisi olarak anayasallaşmış durumdadır. Ancak 1924 anayasası ile getirilen düzenlemeler ile merkeziyetçi klasik idare modeline geri dönmüştür⁶⁰.

Merkeziyetçi yapı, sadakati sağlamak için daha fazla imkâna sahiptir. Öncelikle bürokratik kadrolarda hızlı bir değişime gidilmesi ve hatta askeri bürokrasinin hükümet ve sivil bürokrasi arasında aracı olarak kullanılması (tümen-kolordu komutanlarının vali olması) ya da 1935'ten sonra içişleri bakanının aynı zamanda CHP genel sekreteri olması ve valilerin de CHP il başkanı olmaları, mülki yöneticilerin yerel yönetimleri kontrol altında tutmaları bunun yanında belediye başkanı olmaları idare siyaset iç içeliğini merkeziyetçilik içinde gösteren önemli örneklerdir⁶¹. Bülent Tanör'e göre tek parti dönemi devletçi seçkinlerden alınan bürokratik sulta geleneğinin sürdürülmesinden ziyade; toplumsal ve köklü bir değişimi hedeflediği için yöntemleri konusunda otoriter de olsa devrimci bir süreç olarak okunmalıdır⁶². Siyaset ile idarenin bu kadar birleşik oluşunun temel sebebi, Osmanlı klasik çağdan gelen ya da doğu toplumlarında görülen güçlü devlet geleneğinden ziyade Tanzimat'la belirgin bir biçim alan modern devletin kuruluş sürecidir.

Ancak yine de bu dönemde CHP'nin asker sivil bürokrat ağırlıklı olduğu gerçeği yadsınmamalıdır. Mülki yöneticilerin idari görevlerin yanında siyasi işlerle de uğraşmaya başlamaları ya da siyasi görev almak isteyenlerin parti örgütünün ve yöneticilerinin onayını almak zorunda olmaları gibi unsurlar bürokrasi ile siyasetin iç içe geçmesine örnek olarak verilebilir. Bunların yanında reformların yürütülmesi, bürokrasinin temel görevlerinden biri sayılmaktadır⁶³. Toplumsal ha-

⁶⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, YKY, 2006, s. 265

⁶¹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 140

⁶² Tanör, *a.g.e.*, s. 326

⁶³ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 139.

yattın her alanını kontrol altına alma çabası içinde görülen bürokrasi, toplumdaki güçlerin üstünde onlardan bağımsızmış gibi bir görünüm kazanmıştır.

Çok partili döneme baktığımızda ise birinci görüşe göre merkezin partisi CHP'ye karşı çevrenin partisi Demokrat Parti söyleminin egemen olduğunu görmekteyiz. Bu dikatomik analiz biçimi bürokrasi-burjuvazi ya da devlet elitleri-sivil elitler olarak da adlandırılmıştır. Keyder 1950'den sonra siyasi iktidarın burjuvazinin elinde kalmasının ve bürokratların kendi çıkarlarını savunan toplumsal bir sınıf statüsünü kaybettiklerinin altını çizer. Ancak Keyder, tüm bunlardan bahsederken tek parti döneminde milli burjuvaziye güçlendirme çabalarına ilişkin bir açıklama getirmez. 1950 sonrası Keyder'e göre devlet-burjuvazi ilişkisi açısından Türkiye, kapitalist toplumlara özgü daha alışılmış bir yol izleyecektir⁶⁴. Birçok yazar DP iktidarı ile birlikte piyasa lehine yukarıdan müdahalelerin yok olmasını, çevrenin merkezin egemenliğine başkaldırması olarak okuyacaktır. Heper ise meseleye daha kültürelci bir perspektiften bakarak, DP'nin toplumsal tabandan yoksun olması şeklinde açıklarken siyasi çatışmaları da elitlerarası ilişkiler bağlamında açıklamayı tercih etmektedir. Ancak bu açıklama düzeyi, darbelerin yalnızca siyasal elitler arasındaki mücadelenin biraz sertleştiği anlar olarak görülmesini getirir. Tanör'e göre ise çok partili hayata geçiş, toprak sahipleri bürokrat ittifakının çözülmesi ile ilgilidir⁶⁵.

Gramsci'ye göre kapitalist sınıfların olgunlaşmadığı ve sivil toplum kurumlarının henüz gelişmeye başladığı toplumlarda, bürokrasi ülkenin geneline yabancılaşır ve bürokratik hiyerarşi entelektüel ve politik hiyerarşinin de önüne geçer. Toplumdaki iktidar kaynakları eşitsiz bir biçimde gelişmiştir ve bu modernleşmenin de radikalliğini getirir. Dolayısıyla bu çatışma bir değerler çatışmasından ziyade, bir iktidar çatışmasıdır. Ancak bir hegemonya projesi olarak okunabilecek tek parti dönemi de DP dönemi de sınıfsal güç dengeleri açısından değişiklik içermemelerinden ve üreten sınıfların ekonomik ve siyasal örgütlenmelerini gereği gibi oluşturamamalarından dolayı pasif

⁶⁴ Keyder, a.g.e., s.176-177.

⁶⁵ Tanör, a.g.e., s. 336.

devrimin iki süreci de içerdiği söylenebilir⁶⁶.

Ayrıca devlet burjuvazi ilişkilerinde de laisizm eksenindeki merkez-çevre çatışması analizinde de olası eklemlemeler, çakışmalar ya da umulmayan çatışmalar gözden kaçmaktadır. Devlet politikalarının belirlenmeleri güç ve çelişkili süreçlerdir. Devlet tek bir sınıfın ya da zümrenin aracı olarak değil bu politikaların oluşturulduğu mücadele alanı olarak kavramsallaştırıldığında aktörler arasındaki eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir zemin olarak da tanımlanabilir⁶⁷.

1960 Darbesi ile birlikte Türk siyasal hayatı askeri bürokrasi içinde oluşan ve kendini devletin özsel varlığını korumakla görevli saymış, bu noktada da tüm toplumun ötesinde bir bilgiye sahip olduğu iddiasında olan bir grupla karşılaşmıştır. Bu grubun tasfiyesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası ile birlikte siyasete katılım kanallarının açılması, devlet sivil toplum ilişkisinin farklı bir biçimde yeniden kurulmasına olanak sağlamıştır. Böylece artığa el koyan sınıfların dışında kalan sınıfların ekonomik ve siyasal örgütlenmeleri neticesinde daha demokratik bir siyasal alan, burjuvazinin hegemonyasının kurulması yerine alt sınıfların taleplerinin demokratik çerçevede ele alınmasını engellemeye çalışan bir burjuvazi tablosunu oluşturmuştur. Öyle ki, burjuvazinin ithal ikameci dönemde uzun vadeli bir hegemonya projesi geliştirebilecekken üretici sınıfların taleplerine karşı tahammülsüzlüğü hegemonik bir sınıf olamamasının temel nedenidir. Dolayısıyla devletin güçlü oluşundan ya da burjuvazinin devlete bağımlı olmasından ziyade, burjuvazinin seçtiği politik var olan yasal çerçeveyi tehdit olarak algılayıp tüm politik enerjisini sınıf çatışmasına yönelttiği ve rızadan çok zoru seçen bir politik hattır⁶⁸.

Bürokrasi bu dönemde memurların toplu sözleşme haklarının olmaması nedeniyle mali olarak ciddi bir gerileme ile birlikte birçok memurun işçi statüsüne geçmesini getirmiştir. Birinci görüşün temsilcilerinden Heper'e göre memurların iktisadi olarak zayıflamaları iktidarın bilinçli politikasıdır. Yetenekli insanların bürokrasiye katılmalarını caydırmak için memurların ekonomik konumlarını zayıflatmak, üst

⁶⁶ Yalman, a.g.e., 2004, s. 56.

⁶⁷ Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, sayı 9, 2003, s. 49.

⁶⁸ Yalman, a.g.e., 2004, s. 57-58

düzy bürokratların öneri ve görüşlerini göz ardı etmek, siyasetçilerin kolay kontrol edebileceği KİTler gibi alternatif bürokratik yapılar oluşturmak bu politika çerçevesinde ele alınmalıdır⁶⁹.

Başka bir açıdan 1961 Anayasası ile bürokrasinin siyasal iktidar karşısındaki durumunun güçlendiği de söylenebilir. Dönemin hegemonya kurma noktasında en başarılı kurumu Devlet Planlama Teşkilatı ve burada çalışan teknokratlardır. Kalkınma ve sosyal adaleti birlikte düşünmeye çalışan DPT bir yandan da çatışmaların barışlandırılması, yani siyasal uzlaşmanın sağlanması, noktasında önemli bir hegemonya aygıtı olarak değerlendirilebilir. Ancak planlı dönem de burjuvazi tarafından zaman zaman devletin burjuvazi üzerindeki egemenliği ve bürokrasi engeli olarak görülmüştür. Oysa ki planlama dönemi, devletin burjuvazi üzerindeki tahakkümü ya da merkez-çevre çatışmasının bir tezahürü olmaktan ziyade kamu ve özel sektörün birbirlerini tamamladığı bir çizgide sürmüştür⁷⁰.

1980 darbesi ile birlikte ise devlet yapısı ve sınıflar arası güç ilişkilerinde ciddi bir değişim yaşanmıştır. 1982 Anayasası ve 1983 seçimleriyle gelen hükümet ile kurumsal ve siyasal birçok değişim yaşanmıştır. Askeri rejimle gelen ekonomi politikalarının burjuvazinin çıkarları ve dış dinamiklerin talepleri doğrultusunda şekillendiği söylenebilir. Askeri rejim, toplumdaki sınıfsal güçlerden özerk bir devlet geleneği tezini yanlışlar niteliktedir. 1980de başlayan mali ekonomik liberalizasyona yönelik yapısal reformlar, 2000li yıllarda devlet aygıtının kendisini dönüştürmeye yönelmiştir⁷¹. Bu bağlamda ortaya çıkan tüm reformlar yeni bir hegemonya stratejisi olarak da okunabilir. Öyle ki, 1970'lerin sonunda yaşanan kriz ile birlikte öğrenci ve işçi hareketinin kontrol altında tutulamayacağı korkusu hegemonyayı yeniden inşa etme zorunluluğunu getirmiştir. Darbenin ardından yükselen serbest piyasa söylemi ve ithal tüketimle özdeşleşen yeni yaşam tarzı burjuvazinin siyasal ve ideolojik hegemonyasını kurma sürecini olumlu etkilemiştir.

Bu süreçte özellikle bürokrasiye yönelik girişimlere baktığımızda

⁶⁹ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006.

⁷⁰ Yalman, **a.g.e.**, 2004, s. 59

⁷¹ Birgül Ayman Güler, "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Üzerine", **Devlette Reform Yazıları**, Ankara, Paragraf Yayınevi, s. 77.

bürokrasinin burjuvazi tarafından güçlü ve burjuvazi aleyhine siyasa yapıcı olarak algılanması sebebiyle olumsuzlandığını görmekteyiz. Bu bakış açısı yapısal reformlar içinde de öne çıkmaktadır. Kamu yönetimi temel kanununun öngördüğü düzenleme, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve devletin düzenleyici devlet tanımına uydurulması için, kamu personel rejiminin özel sektördeki personel rejimine benzetilmeye çalışılması ve özellikle üst düzey bürokratların siyasi iktidarların değişimlerine göre belirlenmesi bu bağlamda ele alınmalıdır⁷².

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı-Türk tarih yazımındaki temel eğilimler çerçevesinde bürokrasi ve devletin konumlandırılışı tartışılmaya çalışılmıştır. Devlet aygıtının farklı zamanlardaki değişimler neticesinde önceden kurduğu ittifak sistemlerinin parçalanması sonucu, hegemonyasını yeniden kurmak için giriştiği yeni uzlaşma zeminleri ve iktidar stratejileri kimi zaman çevrenin gücü karşısında merkezin zayıflığı olarak, kimi zaman da doğuya özgü bir durağanlık ve gerileme ile açıklanmaya çalışılmıştır. Oysa bu tip anlar ya da süreçler hegemonyanın yeniden inşa süreçleri olarak da okunabilir. Devlet geleneği tezi çerçevesinde toplumun kurumları temel bir özün dışı vurumu gibidir. Oysa tarihsel blok oluşumu ya da bütüncül devletin oluşumu, toplumsal formasyonda anlamlı bir bütünlük gerektiremeyebilir⁷³. Bu nedenle hegemonya oluşumu incelenirken, bu açılımı da göz önüne almak gerekmektedir. Elbette burada önemli olan ve ikinci görüş içinde de çoğu kez göz ardı edilen unsur toplumun alt katmanlarının rızasının nasıl sağlandığıdır. Bu nokta literatürde eksik kalmakla birlikte araştırıldığı takdirde birçok yeni soruyu da beraberinde getirecektir.

⁷² Birgül Ayman Güler, “İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon Kamu Yönetimi Temel Kanunu”, **Devlette Reform Yazıları**, Ankara, Paragraf Yayınevi, s. 197.

⁷³ Yalman, **a.g.e.**, 2004, s. 54.

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina: “Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, **Toplum ve Bilim**, sayı 2, 1977.
- Ateş, Toktamış: “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt”, **Toplum ve Bilim**, sayı 4, 1978.
- Aydın, Suavi: “Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı”, **Toplum ve Bilim**, sayı 91, 2001-2002.
- _____ : “Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler”, **Toplum ve Bilim**, sayı:105, 2006.
- Barkan, Ömer Lütfi: “Tımar”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Bıyıklı, Mustafa: “Şam Vak’ası (1831) ve Sonuçları.” **Türkler**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Carter, Findley: **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform**, İz Yay., İstanbul, 1994.
- Deringil, Selim: “‘They Live in a State of Nomadism and Savagery’: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate.” **Comparative Studies in Society and History** , no. 2, 2003.
- Dinler, Demet: “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi”, **Praksis**, sayı: 9, 2003.
- Divitçioğlu, Sencer: **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.
- Eisenstadt, S.N.: **The Political Systems of Empires**, London: The Free Pres of Glencoe, 1963

Eryılmaz, Bilal: **Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2004.

Güler, Birgül Ayman: “İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon Kamu Yönetimi Temel Kanunu”, **Devlette Reform Yazıları**, Ankara: Paragraf Yayınevi, 2005.

_____ : “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Üzerine”, **Devlette Reform Yazıları**, Ankara:Paragraf Yayınevi, 2005.

Heper, Metin: **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1973.

_____ : Osmanlı Türk Devletinde Bürokrasinin Siyasal Rolü: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Açısından Bazı Gözlemler, **Amme İdaresi Dergisi**, cilt 5, Temmuz, 1973.

_____ : Türk Kamu Bürokrasisi İncelemelerinde Başlıca Temalar ve Kavramsal Metodoloji”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, sayı 3, 1975.

_____ : “Modernleşme, Bürokrasi, Yönetim Sosyolojisi: Bazı Yanıtlar ve Düşünceler”, **Toplum ve Bilim**, sayı 8, 1979.

_____ : “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez Kenar İlişkisi”, **Toplum ve Bilim**, sayı 9-10, 1980.

_____ : “Bürokrasi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

_____ : **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006

İnalçık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)** , çev.Ruşen Sezer, İstanbul:YKY, 2003.

İnan, Huricihan: “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, sayı 23, 1983.

İnsel, Ahmet: “Tanrı’nın Hikmetinden Sermaye’nin Hikmetine: Wallerstein Tarihinin Bir Eleştirisi”, **Toplum ve Bilim**, sayı 25-26, 1984.

_____ : **Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.

İslamoğlu H. - Keyder, Ç.: “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, sayı:1, 1977.

İslamoğlu-İnan, Huri: “Mukayeseli Tarih Yazını için bir Öneri: Hukuk-Mülkiyet- Meşruiyet”, **Toplum ve Bilim**, sayı:62, 1993.

Kalaycıoğlu, Ersin: “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, der. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

Karaömerlioğlu, M. Asım: “Bağımlılık, Dünya Sistemi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”, **Toplum ve Bilim**, sayı 91, 2001-2002.

Keyder, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Kıray, Emine,: **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Köker, Levent: **Modernleşme; Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Küçükömer, İdris: “Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum”, **Toplum ve Bilim**, sayı:2, 1977.

Lowry, H.W.: “The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani”, **Osmanlı Araştırmaları**, sayı II, 1981.

Makdisi, Ussama: "Otoman Orientalism", **American Historical Review** 107, no. 3, 2005.

Mardin, Şerif: "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak "Sivil Toplum"", **Defter**, sayı:2, 1987.

_____ : "Sivil Toplum", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yay., İstanbul, 1995.

_____ : "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Ortaylı, İlber: "Tanzimat" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Özbek, Nadir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sosyal Yardım" Uygulamaları: 1839-1918", **Toplum ve Bilim**, sayı 83, 1999-2000.

Quataert, Donald: **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Çev. Sabri Tekay, Ankara: Yurt Yayınları, 1987.

_____ : "Rural Unrest in the Ottoman Empire," **Peasants and Politics in the Modern Middle East**, eds. Farhad Kazemi - John Waterbury, Miami, 1991.

Reyhan, Cenk: "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi Bir Açıklama Modeli", **Toplum ve Bilim**, sayı 83, 1999-2000.

Saydam, Abdullah: "Tanzimat'ın Memurları", **Türkler**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Shils, Edward: **Center and Periphery Essays in Macrosociology**, Chicago: The University of Chicago Press, 1975.

- Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: YKY, 2006.
- Timur, Taner: **Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Wallerstein I.- Dicleli, Hale- Kasaba, Reşat: “Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci”, **Toplum ve Bilim**, sayı 23, 1983.
- Waiker, Walter F.: Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform, çev. Semay Büyükdavras, Erkan Oyal, **Amme İdaresi Dergisi**, cilt 6, sayı 2, 1973.
- Yalman, Galip: **Bourgeoisie and the State: Changing Forms of Interest Representation within the Context of Economic Crisis and Structural Adjustment: Turkey During the 1980's**, Ph.D Thesis, Manchester: University of Manchester, 1997.
- _____ : “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi”, **Sürekli Kriz Politikaları**, haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, İstanbul: Metis, 2004.
- Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

